

СОЦІАЛЬНО-ПСИХОЛОГІЧНА КОРЕКЦІЯ ПОВЕДІНКИ ПІДЛІТКІВ, ЯКІ ЗАЙМАЮТЬСЯ ВІРТУАЛЬНИМ ХУЛІГАНСТВОМ

Н. Є. ДМИТРЕНКО

Останнім часом серед підлітків стало популярним розповсюдження відео- та фотозображень за допомогою мобільного та Інтернет зв'язку із насильницьким та аморальним змістом: побиття однолітків, різноманітні форми приниження, так званого буллінгу (англійською *bullying*, від *bully* – хуліган, забіяка, грубіян, гвалтівник). Це поняття означає залякування, фізичний або психологічний терор стосовно особистості з боку групи дітей, молоді, спрямований на те, щоб викликати в неї страх і тим самим підкорити її собі [1, 2]. Використання мобільних телефонів, чатів, Інтернет сайтів як інструментів буллінгу отримало назву «кібербуллінг» або «віртуальне хуліганство».

Застосування віртуального хуліганства підлітками веде до інтелектуальної порожнечі й моральної деформації свідомості, а також до деформації емоційної і поведінкової сфери. Підліток поступово відривається від гуманних людських цінностей. Змінюються його людська суть, бажання та інтереси. Тому проблема соціально-психологічної корекції поведінки підлітків, які займаються віртуальним хуліганством має особливу соціальну і педагогічну значущість.

У вітчизняній і зарубіжній науково-методичній літературі психологічні особливості впливу інформаційно-телекомунікаційних технологій розглядаються у дослідженнях А. Голдберга, Г. Дерменджиєвої, А. Сманцера, Дж. Сулера, Л. Тодорової, Е. Ториної. Питання діагностики відхилень у поведінці школярів вивчають О. Кочетов, В. Обухов, а загальні принципи і конкретні методи психокорекційної і психотерапевтичної роботи з підлітками описані в працях В. Баженова, С. Белічевої, С. Ігумнова, У. Клайнпетера, У. Мейєра, Г. Реслера, М. Раттера, А. Федорова та інших. Проблема віртуального хуліганства висвітлюється в роботах К. Катцер, Е. Менесіні, Й. Пізальського, П. Слі, П. Сміта, Г. Стомаєра, які засвідчують, що зазначена проблема є новою і потребує спільних зусиль у її вирішенні (з 2008 року діє міжнародний проект «Віртуальне хуліганство: подолання негативного і посилення позитивного використання нових технологій в освітньому середовищі» (COST IS0801), участь у якому беруть 28 країн Європи) [4].

Мета статті – розкрити суть соціально-психологічної корекції поведінки підлітків, які займаються віртуальним хуліганством; представити форми соціально-психологічної профілактики та види інтервенції поведінки підлітків, які займаються віртуальним хуліганством.

Одним із напрямів вирішення проблеми соціально-психологічної допомоги підліткам, які займаються віртуальним хуліганством, і організації системи ефективної превентивно-профілактичної роботи з ними є взаємодія різних інститутів соціалізації – сім'ї, школи, позашкільних закладів та ін. Зазвичай виділяють наступні типи такої взаємодії: співпраця, діалог, угода, опіка, пригнічення, індиферентність, конфронтація і конфлікт. Соціально-психологічна допомога має два основних напрями: соціально-психологічна превенція (попередження, профілактика) і соціально-психологічна інтервенція (подолання, корекція, реабілітація).

Виходячи із структурно-функціонального підходу, виділяємо комплекс завдань соціально-психологічної профілактики віртуального хуліганства, який розділяється на декілька етапів.

На першому етапі визначаються соціально-психологічні чинники, пов'язані з поведінкою підлітків, що відхиляється від норм, тобто встановлюються відповідні кореляційні залежності. Другий етап – виявлення соціально-психологічних чинників, що обумовлюють виникнення кібербуллінгу серед підлітків, тобто встановлення причинно-наслідкового співвідношення кореляційних зв'язків. На третьому етапі визначаються категорії підлітків, які підпадають під негативний вплив установлених на попередньому етапі чинників (ділення на категорії проводиться за віковою або якою-небудь іншою ознакою). На четвертому етапі формулюються завдання соціально-психологічної профілактики, направлені на нейтралізацію негативного впливу виявлених чинників.

Серед різних форм соціально-психологічної профілактики виокремимо такі:

організація соціального середовища. В її основі – уявлення про детермінуючий вплив навколишнього середовища у використанні віртуального хуліганства. Впливаючи на соціальні чинники, можна запобігти небажаній поведінці підлітка. Вплив може бути спрямований на суспільство в цілому,

наприклад, через створення негативної громадської думки відносно віртуального хуліганства. Об'єктами роботи також можуть бути сім'я, соціальна група або конкретна особа;

інформування. Суть підходу полягає в спробі впливу на когнітивні процеси підлітка з метою підвищення його здатності до ухвалення конструктивних рішень. Для цього зазвичай використовується інформація, підтверджена статистичними даними, наприклад, про наслідки застосування кібербулінгу. Зазначений метод збільшує знання, але погано впливає на зміну поведінки, тому що само по собі інформування не знижує рівень віртуального хуліганства;

активне навчання соціально важливим навичкам. Дана модель переважно реалізується у формі групових тренінгів. Найефективнішими, на нашу думку, є наступні: 1) тренінг резистентності (стійкості) до негативного соціального впливу. В ході тренінгу змінюються установки щодо віртуального хуліганства, розвивається здатність говорити «ні» у разі тиску однолітків, дається інформація про можливий позитивний вплив батьків і інших дорослих та інше; 2) тренінг асертивності. Він заснований на уявленні, що віртуальне хуліганство безпосередньо пов'язано з емоційними порушеннями. Для попередження даної проблеми підлітків навчають розпізнавати емоції, виражати їх прийнятним чином і продуктивно справлятися із стресом. У ході групової соціально-психологічної роботи також формуються навички ухвалення рішення, підвищується самооцінка, стимулюються процеси самовизначення і розвитку позитивних цінностей; 3) тренінг формування життєвих навичок. Перш за все, це вміння спілкуватися, підтримувати дружні зв'язки і конструктивно вирішувати конфлікти в міжособистісних стосунках. Також це здатність приймати на себе відповідальність, ставити цілі, відстоювати свою позицію та інтереси. Нарешті, життєво важливими є навички самоконтролю, впевненої поведінки, зміни себе і навколишньої ситуації;

організація діяльності, альтернативної віртуальному хуліганству. Ця форма роботи пов'язана з уявленнями про заміщуючий ефект кібербулінгу;

організація здорового способу життя. Вона виходить з уявлень про особисту відповідальність за здоров'я, гармонію з навколишнім світом і своїм організмом. Уміння людини досягати оптимального стану і успішно протистояти несприятливим чинникам середовища вважається особливо цінним. Здоровий стиль життя охоплює здорове харчування, регулярні фізичні навантаження, дотримання режиму праці і відпочинку, спілкування з природою, виключення надмірностей;

активізація особистісних ресурсів. Активне заняття підлітків спортом, їх творче самовираження, участь у групах спілкування і особистісного зростання, арттерапія – все це активізує особистісні ресурси, які в свою чергу забезпечують активність особистості, її здоров'я і стійкість до негативного впливу;

мінімізація негативних наслідків віртуального хуліганства. Дана форма роботи використовується у вже існуючих випадках віртуального хуліганства.

За способом організації можна виділити такі форми соціально-психологічної роботи: індивідуальна, сімейна, групова. З метою попередження віртуального хуліганства використовуються різні соціально-психологічні методи. Серед них: інформування, групові дискусії, тренінгові вправи, рольові ігри, моделювання ефективної соціальної поведінки, психотерапевтичні методики та ін.

Відповідно до специфіки віртуального хуліганства можна виділити такі принципи соціально-психологічної профілактики: комплексність (організація впливу на різних рівнях соціального простору, сім'ї і підлітка); адресність (урахування вікових, статевих та соціально-психологічних характеристик); масовість (пріоритет групових форм роботи); позитивність інформації; мінімізація негативних наслідків; особиста зацікавленість і відповідальність учасників; максимальна активність особи; спрямованість на майбутнє (оцінка наслідків поведінки, актуалізація позитивних цінностей та цілей, планування майбутнього без віртуального хуліганства).

Інтервенція поведінки підлітків, які займаються віртуальним хуліганством, є ще одним напрямом соціально-психологічного впливу. Соціально-психологічна інтервенція – це специфічний спосіб «входження» в особовий простір для мінімізації (усунення) негативної адаптації і стимулювання позитивної адаптації особи в ситуаціях, що змінюються [2, с. 263]. Мета інтервенції поведінки підлітків, які займаються віртуальним хуліганством, полягає в ослабленні або усуненні тих форм його поведінки, які перешкоджають соціальній адаптації.

Важливою особливістю соціально-психологічної інтервенції в цілому є бажання змін з боку самого підлітка, його готовність до співпраці з педагогом, психологом.

Завдання соціально-психологічного втручання при випадках віртуального хуліганства можна сформулювати таким чином: мотивація на соціально-психологічну адаптацію; стимулювання

особистісних змін; корекція конкретних форм поведінки; створення сприятливих соціально-психологічних умов для особистісних змін.

Ефективність роботи оцінюється як за об'єктивними ознаками зменшення проявів віртуального хуліганства (наприклад, випадків його застосування підлітком), так і за суб'єктивними змінами (наприклад, посилення бажання вести спосіб життя без кібербулінгу). Одним із найважливіших критеріїв позитивних змін виступає підвищення рівня соціально-психологічної адаптації підлітка.

У разі соціально-психологічної інтервенції поведінки підлітків, які займаються віртуальним хуліганством, використовуються всі відомі методи психологічного впливу. Провідними методами соціально-психологічної інтервенції є психотерапія, психологічне консультування, соціально-психологічний тренінг, організація терапевтичного середовища.

Залежно від цілей інтервенції, виділяють три види психотерапії: підтримуюча, що забезпечує підтримку захисних сил, що змінюються, і вироблення нових, більш ефективних способів поведінки; перенавчальна, що прагне до зміни поведінки; використовуються методики «граматики поведінки» у різних соціальних ситуаціях; особистісно-реконструктивна, націлена на внутрішньоособистісні зміни через усвідомлення інтрапсихічних конфліктів.

В соціально-психологічній практиці, разом з іншими методами і методиками, широко застосовуються, зокрема, поведінкові психокорегувальні методики. Поведінкова психокорекція визнається однією з найбільш адекватних і ефективних форм соціально-психологічного впливу на підлітка, яка займається кібербулінгом. Поведінковий підхід має ряд очевидних переваг: для нього характерні концептуальна чіткість і відносна простота методів; він безпосередньо націлений на поведінкові зміни і має виражений практичний характер, а також наочну результативність.

Ефективність впливу визначається його цілями, які, у свою чергу, формуються на основі вивчення провідних механізмів і причин віртуального хуліганства. В структурі поведінки підлітків, які займаються віртуальним хуліганством, виділяємо декілька взаємозв'язаних рівнів: мотивація, яка спонукає до віртуального хуліганства; емоційні процеси, які супроводжують кібербулінг; саморегуляція поведінки підлітків, які займаються віртуальним хуліганством; когнітивна переробка інформації; прояви і дії, що спостерігаються ззовні.

Порушення в даних підсистемах виступають причинами поведінки підлітків, які займаються віртуальним хуліганством, і визначають напрями соціально-психологічного впливу.

Стратегічні цілі соціально-психологічної допомоги підліткам, які займаються віртуальним хуліганством, можуть бути виражені таким чином:

формування конструктивної мотивації; інтеграція індивідуального соціального досвіду; вдосконалення саморегуляції; підвищення стресостійкості і розширення ресурсів особистості; вироблення життєво важливих умінь; усунення або мінімізація проявів віртуального хуліганства; розширення соціальних зв'язків і позитивного соціального досвіду особистості; підвищення рівня соціально-психологічної адаптації.

Більш конкретними завданнями соціально-психологічного впливу на поведінку підлітків, які займаються віртуальним хуліганством, можуть виступати: усунення дефіциту в поведінкових репертуарах; посилення адаптивної поведінки; ослаблення або усунення неадекватної поведінки; усунення виснажливих реакцій тривоги; розвиток здатності розслаблятися; розвиток здатності самоутверджуватися; розвиток ефективних соціальних навичок; розвиток здібності до саморегулювання.

Провідними принципами виступають об'єктивність, поведінкова оцінка, системність і співпраця. Тому головною умовою ефективності і результативності впливу на поведінку підлітків, які займаються віртуальним хуліганством, є слідування вказаним принципам поведінкової інтервенції.

Серед методів поведінкової інтервенції виділимо такі: стимулювання мотивації зміни поведінки; корекція емоційних порушень; методи саморегуляції; методи когнітивного переструктурування; методи мінімізації небажаної поведінки; методи формування позитивної поведінки.

Таким чином, програма соціально-психологічної корекції поведінки підлітків, які займаються віртуальним хуліганством, спрямована на руйнування певних установок, уявлень, цінностей, мотивів, стереотипів поведінки і формування нових з метою досягнення позитивної самореалізації особистості в суспільстві. Отже, можна окреслити такі елементи моделі соціально-психологічної корекції поведінки підлітків, які займаються віртуальним хуліганством:

діагностика порушення суспільних вимог, норм і законів, їх одиничність і рецидивність;

відношення підлітка до соціальних норм, вимог і власної поведінки;
стимули і санкції;
інститути, що здійснюють соціальний вплив;
соціальний прогноз.

Що ж до безпосереднього корегуючого соціально-психологічного впливу на особу підлітка, то цей процес включає декілька завдань – функцій:

виховна, що припускає відновлення позитивних якостей, звернення до пам'яті підлітка про його добрі справи;

компенсаторна, що полягає у формуванні прагнення компенсувати той або інший соціальний недолік пов'язаний з кібербулінгом посиленням діяльності в тій області, яку підліток любить, в якій він може досягти успіхів, яка дозволила б йому реалізувати свої можливості, здібності і, головне, потребу в самоствердженні;

стимулююча функція, що спрямована на активізацію позитивної соціально корисної наочно-практичної діяльності підлітка; вона здійснюється за допомогою засудження або схвалення, тобто зацікавленого, емоційного ставлення до його особи, вчинків;

корегуюча функція, що пов'язана з виправленням негативних якостей підлітка і припускає застосування різноманітних методів і методик, спрямованих на корегування його мотивації, ціннісних орієнтацій, установок, поведінки. Корегування поведінки підлітків, які займаються віртуальним хуліганством є соціально-психологічним комплексом взаємопов'язаних і взаємообумовлених операцій і процедур, спрямованих на регуляцію мотивацій, ціннісних орієнтацій, установок і поведінки підлітка, а через неї – на систему різних внутрішніх спонук, що регулюють і корегують якості підлітка, які характеризують ставлення до соціальних дій і вчинків;

регулююча функція – це спосіб впливу соціальної групи (або її представників) на підлітка, що викликає зміну ступеня участі останнього у внутрішньо групових процесах і груповій діяльності в цілому. У своїх проявах регуляція розвивається від рівня взаємних впливів учасників безпосереднього міжособистісного спілкування до рівня активної саморегуляції і самоконтролю.

Регуляція і корегування здійснюються на основі мобілізації зусиль підлітка, тому головну роль у цьому процесі відіграють його вольові індивідуальні властивості. Саме вони дозволяють мобілізувати внутрішню енергію, проявляти активність не тільки за сприятливих умов, але і при різного роду труднощах, екстремальних соціальних умовах, кризах, конфліктах і т. п., а також при зовнішніх перешкодах. Завдяки волі корегування особистісних властивостей, учинків і діяльності набуває самостійного характеру, стає самокорекцією.

Самокорекція включає ряд ланок: ухвалення індивідом мети, облік значущих умов діяльності, її програмування, оцінка результатів і корекції. Реалізація цих ланок самокорекції передбачає також наявність певного ставлення до своїх вчинків і дій, раціональне використання своїх індивідуальних можливостей, що пов'язано з самоаналізом.

Самоаналіз має безпосереднє відношення ще до одного чинника – самосвідомості, яка полягає в усвідомленні і адекватній оцінці індивідом особливостей своєї соціальної діяльності, вчинків і т. п., а також своїх індивідуальних якостей, що виявляються в діях і вчинках. Від особливостей самосвідомості багато в чому залежить характер соціальної активності підлітка, спрямований на вдосконалення (або соціальну деградацію) себе, свого «Я», своєї діяльності.

В основі самокорекції дій і вчинків лежать різні соціально-психологічні механізми прояву і взаємодії індивідуальних особливостей. Один із механізмів полягає у використанні підлітком своїх сприятливих можливостей, сильних сторін. Слабка реалізація сприятливих можливостей підлітка, який займається віртуальним хуліганством може бути обумовлена недостатньо відповідальним ставленням до своїх вчинків і дій, діяльності, способу життя в цілому. Тому в індивідуальній програмі по корегуванню його поведінки необхідно враховувати додаткові механізми, за допомогою яких людина може компенсувати ледве виражені особливості або розвинути ці особливості до певного рівня.

Отже, виявлені і представлені шляхи та механізми соціально-психологічної корекції поведінки підлітків, які займаються віртуальним хуліганством у кожному конкретному випадку відкривають можливості фахівцям для власних творчих пошуків і можуть служити джерелом змістовних гіпотез з їх оптимізації.

У процесі вирішення проблеми використання віртуального хуліганства підлітками актуалізується на всіх рівнях проблема діалектики знання, досвіду, навичок та творчості. Це є підґрунтям для розробки нових підходів і базових принципів організації та здійснення соціально-

психологічної роботи з підлітками, які займаються віртуальним хуліганством і виховання, реабілітації, корекції та інше. Серед них: етично-гуманістична спрямованість соціально-психологічної допомоги підліткам, які займаються віртуальним хуліганством; розуміння і співучасть; прагматизм соціально-психологічного впливу; пріоритетність соціально-психологічної допомоги та підтримки; творче поєднання спеціалізації і комплексності в роботі; професіоналізм фахівців.

Список використаної літератури:

1. Карпушевська Л. Р. Інструктивно-методичний лист щодо запобігання негативному впливу інформаційно-комунікативних технологій на формування моральної свідомості учнівської та студентської молоді [Електронний ресурс] / Л.Р. Карпушевська, О.В. Кузнєцова. – Інститут інноваційних технологій і змісту освіти Міністерства освіти і науки України. – Режим доступу : http://sites.znu.edu.ua/liberal_edu/anonsy/Instruktivno_metodichij_list.doc.

2. Клейберг Ю. А. Девиантное поведение в вопросах и ответах : [учебное пособие для вузов] / Ю. А. Клейберг. – М. : Московский психолого-социальный институт, 2006. – 304 с.

3. Федорченко Т. Є. Подолання агресивності як засіб профілактики дитячої бездоглядності / Т. Є. Федорченко // Пост Методика. – №2 (86), 2009.

4. COST ACTION IS0801 Cyberbullying: coping with negative and enhancing positive uses of new technologies, in relationships in educational settings (COST IS0801) [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://sites.google.com/site/costis0801>.

Рецензент – доктор педагогічних наук, професор М. І. Сметанський